

Olszewski, Mieczysław

Struktura dziękczynienia w anaforach Kościoła starożytnego

Studia Teologiczne 3, 65-81

1985

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. MIECZYŚLAW OLSZEWSKI

STRUKTURA DZIĘKCZYNIENIA W ANAFORACH KOŚCIOŁA STAROŻYTNEGO

Treść: Wstęp; I. Wyjaśnienie pojęć *eucharistia* i *eulogia*; II. Dziękczynienie w liturgii żydowskiej; III. Dziękczynienie w świadectwach wczesnochrześcijańskiej literatury; IV. Dziękczynienie w trzech głównych typach wschodnich anafor; Zakończenie.

WSTĘP

Na temat starożytnych anafor eucharystycznych napisano bardzo dużo. Dotyczy to zwłaszcza Zachodu. Wystarczy sięgnąć do bibliografii liturgicznych, by się o tym naocznie przekonać.¹ Każde nowsze dzieło z zakresu liturgiki i teologii Eucharystii opatrzone jest bogatą bibliografią,² tak samo liczne artykuły drukowane na Zachodzie w czasopismach specjalistycznych i teologicznych. Wobec obfitości piśmienniczej na Zachodzie, polskie publikacje są nieliczne, pomimo zapotrzebowania ekumenicznego. Wprawdzie ukazało się w okresie powojennym kilka artykułów o charakterze ogólnym z tej dziedziny,³ ale część z nich była tłumaczeniem artykułów autorów zachodnich w niewydawanym już w Polsce czasopiśmie *Concilium*.⁴

Artykuł niniejszy ma na celu zanalizowanie struktury dziękczynnej anafor Kościoła starożytnego z ukazaniem zależności od modlitw liturgii żydowskiej, jak też wskazanie na teologiczny aspekt dziękczynienia.

Wschodnie anafory charakteryzują się szczególnie ich dziękczynno-anamnetyczną i epikletyczną strukturą.⁵ Dziękczynienie (po grecku *eucharistia*) należy do istotnych

¹ Zob. J. M. Sauget, *Bibliographie des liturgies orientales (1900–1960)*, Rzym 1962 i S. Janeras, *Bibliographia sulle liturgie orientali (1901–1967)*, Rzym 1969.

² Przytoczymy jako przykład tylko niektóre dzieła, zawierające bogatą bibliografię na temat Eucharystii: C. Kucharek, *The byzantine-slav Liturgy of St. John Chrysostom*, Allendale 1971; A. Tarby, *La prière eucharistique de l'Église de Jérusalem*, Paris 1972; J. M. Sanchez Caro, *Eucharistia e Historia de la Salvation*, Madrid 1983.

³ Zob. *Polska Bibliografia Teologii i Prawa Kanonicznego* jak też *Polska Bibliografia Nauk Kościelnych*, wydawane przez ATK.

⁴ Zob. D. Stanley, *Doktryna eucharystyczna NT i jej znaczące aspekty dla ekumenizmu*, *Concilium* 1966/7, s. 155–164; Th. Barosse, *Pascha i wieczera paschalna*, *Concilium* 1968, s. 554–560; J. E. Kilmar-tin, *Ostatnia Wieczera i najwcześniejsze ofiary eucharystyczne w Kościele*, *Concilium* 1968, s. 561–568; A. Penna, „Eucharistia” i Msza św., *Concilium* 1968, s. 574–582; H. Schürmann, *Słowa Jezusa przy Ostatniej Wieczery w świetle wykonywanych przy niej czynności*, *Concilium* 1968, s. 589–597.

⁵ Anafora oznacza dosłownie „ofiarowanie”, „złożenie ofiary”. W Kościołach Prawosławnych jest nazwą Modlitwy Eucharystycznej i odpowiada w rycie rzymskim kanonowi Mszy św., z tą tylko różnicą, że do anafory jako do jej całości należy prefacja Mszy rzymskiej, która w Kościele Katolickim może być niezależna od kanonu i jest najczęściej uzależniona od okresu liturgicznego.

części wschodniej anafory. Dla dziękczynienia jako części składowej Modlitwy Eucharystycznej przy uwzględnieniu wydarzenia historycznego Jezusa jest symptomatyczny jego teologiczno-soteriologiczny charakter. Tę cechę daje się zauważyć już w modlitwach żydowskich nabożeństw. Pojęcia biblijne, którymi się posługuje Pismo św. na określenie Eucharystii, znajdują się pod wyraźnym wpływem semickim.

Aby lepiej zrozumieć charakter dziękczynny Eucharystii, należy najpierw sięgnąć do wyjaśnień słów biblijnych najczęściej używanych na określenie tej akcji liturgicznej. Są to słowa: *eucharistía* i *eulogía*. Słowo *eucharistia* stało się z czasem terminus technicus na oznaczenie całej liturgii Mszy świętej w Kościele katolickim, w przeciwieństwie do Kościoła prawosławnego, który na określenie Mszy św. używa do dziś słowa *liturgia*.⁶

I. WYJAŚNIENIE POJĘĆ „EUCARISTIA” I „EULOGIA”

Rodzina słów: *eucharistéo*, *eucharistía* i *eucharistós*, jak zaznacza H. Conzelmann w swoim artykule w *Teologicznym Słowniku do Nowego Testamentu*, nie posiada swego ekwiwalentu w języku hebrajskim, inaczej mówiąc: tłumaczenie greckie Starego Testamentu tzw. Septuaginta nie używa tych słów na oddanie odpowiednich pojęć hebrajskich.⁷ Słowo „dziękować” – *eucharistein* w naszym współczesnym znaczeniu – odpowiada w języku hebrajskim słowo greckie *eulogein*, czyli wychwalać, błogosławić. *Eucharistein* wg żydowsko-hellenistycznego rozumienia oznacza ogólnie rzecz biorąc modlitwę dziękczynną jak np. u świętego Jana 11,41,⁸ Dz 28,15,⁹ czy w Apokalipsie 11,17; w szczególności zaś oznacza modlitwę przy stole, jak to widać na podstawie tekstów biblijnych: Mk 8,6¹⁰ (par. Mt 15,36 i J 6,11.13) i Dz 27,35¹¹. Stąd według powyższego rozumienia słowa *eucharistein* i *eulogein* mogą być brane pod pewnym względem synonimicznie.

Częściej używanym słowem w Biblii aniżeli *eucharistéo* jest słowo *eulogéo*, przede wszystkim w Starym Testamencie (400 razy). Grupa słów pochodnych od *eulogéo* ma swe pochodzenie ze słownictwa religijnego, a mianowicie są one tłumaczeniem hebrajskich wyrażzeń, które w Starym Testamencie i w innej literaturze żydowskiej otrzymały znaczenie religijne.¹² Oznaczało ono najpierw błogosławieństwo pierworodnego dziecka, dziedzica albo w ogóle dzieci. Jest prośbą do Boga, aby On dziecku pobłogosławił, tzn. dał mu siłę i okazał mu swą przychylność. Bóg błogosławił także człowiekowi w ogóle i jego dziełom. Tego rodzaju błogosławieństwo, które pochodziło od Boga i dotyczyło człowieka nosi nazwę błogosławieństwa zstępującego. Przykładów błogosławieństwa zstępującego jest w Starym Testamencie dużo. Bóg żywy a zarazem będąc dawcą życia błogosławi stworzonemu mężczyźnie i kobiecie (Rdz 1,28), potem Noemu (Rdz 9,1), Abrahamowi i w nim wszystkim rodzinom ziemi (Rdz 12,2–3), Dawidowi (2 Sm 7,29) itd. Człowiek z kolei błogosławił Bogu, oddając Mu cześć i wychwalając Go za Jego dobrodziejstwa. To błogosławieństwo miało miejsce najczęściej w połączeniu z przynoszonymi darami, przy czym wypowiediane były słowa wdzięczności. To ostatnie błogosławieństwo można by nazwać wstępującym, jako że jego kierunek prowadzi od człowieka do Boga. Jedno i drugie błogosła-

⁶ Już bardzo wcześnie, bo u św. Ignacego Antiocheńskiego na określenie kanonu Mszy św. i całej akcji liturgicznej, używa się słowa *Eucharistia*, np. w liście do Efezjan (13,1), w liście do chrześcijan w Filadelfii (4) i do Smyrnieńczyków (7,1a. 8,1). Sw. Justyn wyjaśnia w swojej *Apologii* całą akcję „eucharystyczną”.

⁷ H. Conzelmann, *Eucharistéo, eucharistía, eucharistós*. W: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, t. 2, s. 397–405; por. D. Stanley, *Doktryna eucharystyczna NT i jej znaczące aspekty dla ekumenizmu*, Concilium 1966/7, s. 159.

⁸ „Jezus wniósł oczy do góry i rzekł: „Ojcze, dziękuję Ci (*Páter eucharisto soi*), żeś mnie wysłuchał”.

⁹ „Ujrawszy ich, Paweł podziękował Bogu (*Paulos eucharistésas to theo*) i nabrał otuchy”.

¹⁰ „A wzięwszy siedem chlebów, odmówił dziękczynienie” (*kaì labòn tús heptà ártus eucharistésas*).

¹¹ „Po tych słowach wziął chleb, złożył Bogu dziękczynienie (*kaì labòn ártos eucharístesen to theo*) na oczach wszystkich i ułamawszy zaczął jeść”.

¹² H. W. Beyer, *Eulogé, eulogetós, eulogía, eneulogéo*. W: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, t. 2, s. 751–763; por. także A. Penna, „*Eucharistía*” i *Msza św.*, Concilium 1968, s. 577, gdzie Penna mówi też o interesującym rozwoju liturgicznego znaczenia *eulogii* (s. 378–379).

wieństwo potrzebowało pośrednictwa kultycznego do tego stopnia, że łączyło się ono prawie nieodzownie z kultem.¹³ To właśnie słowa, gesty i pośrednictwo kapłanów sprawiły, że błogosławieństwo w Starym Testamencie łączono z coraz to licznymi czynnościami rytualnymi, dokonywanymi czy to prywatnie, czy to w liturgii domowej lub w synagodze, czy też w świątyni.

Bardzo dobrze oddają treść błogosławieństwa, cały koloryt obyczajów i ducha pobożności żydowskiej wydarzenia Łukaszej ewangelii dzieciństwa. Dwa spośród trzech przy tej okazji wyśpiewane hymny są modlitwą dziękczynną wypowiedzianą w domu prywatnym, a więc poza świątynią i poza synagogą. Są to *Magnificat* i *Benedictus*. Ojciec Jana Chrzciciela – Zachariasz – wypowiada typowo starotestamentalną modlitwę uwielbienia Boga połączoną z błogosławieństwem nowonarodzonego dziecka. Maryja składa Bogu dzięki za dobrodziejstwo dokonane dla Niej, podkreślając znaczenie tego wydarzenia dla licznych pokoleń. Jednocześnie uwielbia Maryja święte Imię Boże. Wszystkie trzy pieśni: *Magnificat*, *Benedictus* i *Nunc dimittis* są przykładem błogosławieństwa wstępującego i są przepełnione cytatami ze Starego Testamentu.¹⁴

Ża czasów Jezusa innymi znanymi błogosławieństwami u Żydów było błogosławieństwo związane z kultem w świątyni, a w domu modlitwy przy stole odmawiane w formie błogosławieństwa, stanowiąc tym samym ryt liturgii domowej. Jak ważną była modlitwa błogosławieństwa przy stole, niech świadczy chociażby stosowana u Żydów reguła, nakazująca, że nie wolno było człowiekowi spożywać z dóbr tego świata bez błogosławieństwa, a kto by zasiadł do stołu bez błogosławieństwa, ten sprzeniewierzał się samemu Bogu.

Nowy Testament przejmuje starotestamentalne znaczenie błogosławieństwa i używa je wielokrotnie, jak we wspomnianych hymnach ewangelii dzieciństwa u św. Łukasza: 1,64.68–79¹⁵ i 2,28–32¹⁶.

W opisie Ostatniej Wieczery występują zarówno słowo *eucharistéo*, jak i *eulogéo*. Jest przy tym charakterystyczne, że opisy te tzn. św. Pawła z listu do Koryntian (11,23–26), św. Mateusza (26,26–29), św. Marka (14,22–25) i św. Łukasza (22,15–20), różnią się nieco od siebie. Pan Jezus bierze na Ostatniej Wieczery niekwaszony chleb, błogosławi, łamie i rozdaje go uczniom. Podobnie czyni z kielichem. Różnice zaistniałe w użyciu słów przy oddzielnym błogosławieństwie chleba i kielicha wyjaśnić można odmiennymi adresatami nowotestamentalnych pism, a co za tym idzie, uwzględnieniem przez autorów mentalności odbiorców. „Podczas gdy piszący do chrześcijan nie-żydów Paweł i Łukasz mówią, że Jezus przed podaniem chleba i kielicha „czynił dzięki“, „odmówił modlitwę dziękczynną“ (*eucharistéas*) – piszący do Żydów Mateusz i Palestyńczyk Marek czynią znamienne rozróżnienie. Oto dowiadujemy się od nich, że przed podaniem chleba „odmówił On błogosławieństwo (*eulogéas*), a „dzięki czynił“, „odmówił modlitwę dziękczynną“ (*eucharistéas*) dopiero przed podaniem kielicha“¹⁷.

II. DZIEKCZYNIENIE W LITURGII ŻYDOWSKIEJ

Jak już przy wyjaśnieniu znaczenia słów *eucharistéo* i *eulogéo* można było zauważyć, *eulogéo* stoi bliżej zarówno mentalności żydowskiej, jak i użycia tego wyrażenia w kulcie i literaturze żydowskiej. Dla Żydów był ten, komu się dziękuje *eulogetós* – błogosławiony, pochwalony. Przede wszystkim błogosławiony był Bóg. On przemówił do swego ludu i Jego słowo jest wszechmocne. Stąd słowo Boże nie oznacza jedynie

¹³ L. Ligier, *Theologia et liturgia SS. Eucharistiae. Origo et significatio Magnae Orationis Eucharisticae*, Rzym 1964, s. 5.

¹⁴ Por. M. Kokot, *Magnificat w świetle psalmów*. W: F. Gryglewicz, *Studia z teologii św. Łukasza*, Poznań 1973, s. 80–87.

¹⁵ „Niech będzie uwielbiony Pan, Bóg Izraela“ (*Eulogetós Kyrios ho theós tu Israel*).

¹⁶ „On wziął Je w objęcia, błogosławił Boga (*kaí eulógesen tôn theòn*) i mówił“.

¹⁷ L. Mycielski, *Modlitwy Ostatniej Wieczery i ich wpływ na powstanie modlitw eucharystycznych Kościoła*, Ruch Biblijny i Liturgiczny 21 (1968) s. 345.

dosłownego brzmienia Jego wypowiedzi skierowanej do ludzi, oznacza natomiast akcję, osobistą Jego interwencję i Jego obecność w słowie. Żydzi podczas modlitwy stawali się świadkami potęgi słowa Bożego, skierowanego do nich jako do Ludu Wybranego. Wybranie to nie było jednak ani jakąś zasługą ani wynikiem ludzkich starań, można je przypisać wyłącznie miłosierdziu Bożemu i Jego przychylności dla Swego Ludu. Bóg bowiem traktuje swój Lud jak ojciec swoje dzieci, co najlepiej wyraża psalmista w słowach:

„Jak się lituje ojciec nad synami,
tak Pan się lituje nad tymi, co się Go boją.
Wie On z czego jesteśmy utworzeni,
pamięta, że jesteśmy prochem” (Ps 103,13–14).

Naród Wybrany wyznawał w modlitwie nie tylko swoją małość i zależność od Boga, ale przede wszystkim dziękował Bogu, oddając Mu chwałę za otrzymane od Niego dobrodziejstwa. Uwielbianie Boga za otrzymane dary odnosiło się przeważnie do darów udzielonych całej wspólnotcie, całemu Narodowi Wybranemu.¹⁸

W tym duchu modlił się Izrael do Pana, Boga swego. Żydowskie błogosławieństwa miały miejsce przy różnych okazjach, przeważnie podczas modlitw o charakterze oficjalnym. Przy tym istniał pewien porządek modlitw, w przybliżeniu według następującego schematu. Chodzi tu o porządek nabożeństw i modlitw praktykowanych przez Żydów podczas istnienia świątyni.

1. Osobista modlitwa prywatna

- 1-e błogosławieństwo (*Jocer*)
- 2-e błogosławieństwo (*Ahabhah rabbah*)
- *Szema Izrael* (Pwt 6,4–9; 11,13–21; Lb 15,37–41)
- Modlitwa końcowa (*Emèt We-jacib*)

2. Modlitwy przy stole

- Błogosławienie chleba przed jedzeniem
- Trzy błogosławieństwa kielicha po jedzeniu

3. Modlitwa publiczna w świątyni

- od brzasku do wschodu słońca
- wieczorem o 9 (nona) aż do zachodu słońca

4. Tygodniowe spotkania na lekturę Prawa i Proroków, jak też do dialogowego uczenia się.¹⁹

Porządek ten nie uwzględnia rzecz jasna dorocznych świąt żydowskich, w tym najważniejszego z nich, święta Paschy, a tylko codzienne i tygodniowe modlitwy. Porządek modlitw po zniszczeniu świątyni uległ oczywiście zasadniczej zmianie. Jeżeli modlitwy prywatne i przy stole, czyli tzw. liturgii domowej zachowały swoje znaczenie, to modlitwa publiczna w świątyni przestała istnieć. W zamian za to i w połączeniu z tygodniowymi spotkaniami na lekturze Pisma św., odmawiano odtąd w synagodze *Szema Izrael* i modlitwy osiemnastu błogosławieństw (*Szemonèh Essrèh* albo *Tefillah*: te konkretnie zamiast dotychczasowych ofiar składanych w świątyni) trzy razy dziennie.

Dla porównania z porządkami modlitw zachowywanych przez wyznawców Prawa Starego Testamentu warto przytoczyć, jakie modlitwy odmawiali nawróceni chrześcijanie. Pierwotna gmina chrześcijańska była w swej początkowej fazie ściśle związana ze świątynią i z synagoga. Apostołowie i wierni uczęszczali bowiem pilnie do świątyni na modlitwę i brali udział w nabożeństwach razem z Żydami (por. Łk 24,52). Stąd pierwotny Kościół posługiwał się modlitwami zaczerpniętymi ze świątyni i synagogi, tekstami natchnionymi duchem Starego Przymierza.²⁰ Po wyłączeniu chrześcijan

¹⁸ Zob. L. Ligier, *Theologia et liturgia*, dz. cyt., s. 4.

¹⁹ Por. M. Arranz, *Schede di storia della liturgia bizantina*. Cz. 1: *Liturgia antica e pre-bizantina*, Rzym 1973, s. 5–7 (mps).

²⁰ Por. F. Józwiak, *Znaczenie modlitwy w dziełach św. Łukasza*. W: F. Gryglewicz, *Studia z teologii św. Łukasza*, Poznań 1973, s. 134.

z synagogi, wierni pochodzący z judaizmu zachowali modlitwę osobistą analogiczną do żydowskich, modlitwy liturgii domowej, czyli modlitwy przy stole, które coraz bardziej łączyły się u chrześcijan z Eucharystią. Tak kaže przynajmniej przypuszczać pierwszy list do Koryntian św. Pawła w rozdziale jedenastym. Zarówno modlitwy chrześcijan tzw. Kościoła typu synagogałnego, jak szczególnie modlitwy chrześcijan po wyłączeniu ich z synagogi, miały zasadnicze znaczenie dla rozwoju Eucharystii.

Modlitwy na zgromadzeniach chrześcijan zwłaszcza typu synagogałnego można schematycznie ująć w następujący sposób:

- a) Modlitwa pochwalna rano i wieczorem inspirowana przez *Szema Izrael*
- b) modlitwa wstawiennicza znajdująca się pod wpływem *Tefillah*
- c) Lektura Starego i Nowego Testamentu z homilią i dialogiem
- d) wreszcie Eucharystia z komunią.²¹

O znaczeniu żydowskiej liturgii domowej a szczególnie święta Paschy na ukształtowanie się chrześcijańskiej Eucharystii powiemy kilka słów nieco dalej, po przedstawieniu dziękczynienia w modlitwie *Szema Izrael* i w modlitwie 18-tu błogosławieństw, znanej pod nazwą *Szemonèh Essrèh* lub też *Tefillah*.

1. Modlitwa „Szema Izrael“ – „Słuchaj Izraelu“

Szema Izrael jest niczym innym, jak recytacją kilku miejsc Pisma św., a mianowicie: Pwt 6,4–9; 11,13–21 i Lb 45,37–41. Pod względem teologicznym modlitwa ta jest pierwszym biblijnym wyznaniem potwierdzającym wiarę w jednego Boga i w Jego Opatrzność. Charakteryzuje się dwoma błogosławieństwami wprowadzającymi modlitwę i błogosławieństwem na jej zakończenie. Oto pierwsze błogosławieństwo modlitwy *Szema Izrael* zwane *Jocer*:

„Bądź pochwalon, Panie, nasz Boże, Królu wszechświata. Ty formujesz światło i stwarzasz ciemności. Ty tworzysz pokój i stwarzasz wszystkie rzeczy. W Twoim miłosierdziu obdarzyłeś ziemię i tych, którzy ją zamieszkują, światłem. W Twojej dobroci odnawiasz stworzenie każdego dnia bez przerwy. Jak liczne są Twoje dzieła, o Panie. Wszystko stworzyłeś w Twojej mądrości, ziemia jest przepelniona Twoimi bogactwami. Królu, Ty sam jeden jesteś wyniesiony ponad wszystkie czasy, jedynie Ty pochwalony, jedynie wspaniały i wysławiony od najdawniejszych dni. Boże wszechświata, w Twoim przebogatym miłosierdziu zmiłuj się nad nami, Panie, mocy nasza, skała naszej obrony, tarczo naszego zbawienia, ucieczko nasza”.

„Błogosławiony Bóg, potężny w mądrości, przygotował i stworzył promień słońca, uformował dobro ku chwale Swego Imienia, ustanowił ciała niebieskie według mocy swojej. Przywódcami jego wojska są święte istoty, które wychwalają Wszchemocnego, głoszą cześć Boga i Jego świętość. Bądź pochwalony, Panie, Boże nasz, z powodu świetności dzieł rąk Twoich i ze względu na źródła światła, które stworzyłeś. Niech Cię wielbią. *Sèlah*.”

Bądź pochwalon, nasza skała, nasz Królu i Zbawicielu, Stwórco świętych istot, niech zawsze będzie pochwalone Twoje Imię, niech będzie pochwalony Król nasz, który aniołów powołuje do istnienia. Jego wszyscy Aniołowie stają ponad wszystkim i głoszą unisono z bojaźnią wielkim głosem słowa Boga żywego i króla wszechświata. Wszystkie one są miłe, wybrane, wszystkie potężne i wszystkie wypełniają ze strachem wolę swego Stwórcy, wszystkie otwierają swe usta w świętości i czystości i melodyjnie śpiewają, cześć oddają, sławią, wychwalają, adorują i głoszą świętego króla oraz imię Boże, Króla potężnego, wielkiego i strasznego, On jest święty. I wszyscy oni biorą na siebie wzajemnie jarzmo Królestwa Niebieskiego, dodają sobie otuchy i sławią swego Stwórcę: ze spokojem duszy wspaniałym językiem i ze świętą słodyczą odpowiadają wszyscy jednogłośnie i ze ciężką wolą: „Święty, Święty, Święty...”²²

Jak w pierwszym błogosławieństwie modlitwy *Szema Izrael* jest zaakcentowany fakt stworzenia i wielkość Imienia Bożego, tak w drugim błogosławieństwie (*Ahabbah rabbah*) jest podkreślone nadchodzące zbawienie:

²¹ Por. M. Arranz, *Schede di storia della liturgia*, dz. cyt., s. 7.

²² Zob. L. Bouyer, *Eucharistie. Théologie et Spiritualité de la prière eucharistique*, Tournai 1966, s. 66–67; zob. także L. Ligier, *Textus liturgiae iudaeorum*. W: A. Hänggi – I. Pahl, *Præx Eucharistica. Textus variis liturgiis antiquioribus selecti*, Fribourg Suisse 1968, s. 36–37.

„Panie, nasz Boże, Ty nas ukochałeś w Twojej niezmierzonej miłości. Ty w stosunku do nas okazałeś się miłosierny w Twej przeobfitej dobroci... Ponieważ w imię Twojej świętości, wielkiej i strasznej, zaufaliśmy, cieszymy się i radujemy ze zbawienia Twego. Sprowadź nas ze czterech końców ziemi i spraw, abyśmy wolni wkroczyli do ziemi naszej. Ponieważ Ty jesteś Bogiem, który dokonuje zbawienia i wybrałeś nas spośród wszystkich ludów i języków i doprowadziłeś nas do świętego imienia Twego wspaniałego do mężnego wyznawania Ciebie i do wyznawania jedności z powodu umiłowania...”²³

Oba błogosławieństwa są przeniknięte duchem żydowskiej modlitwy porannej, która przynosi Bogu chwałę przede wszystkim jako Stwórcy. Wyrażają one jednocześnie dzięki za światło, za światło w znaczeniu duchowym, a więc za światło zrozumienia, za światło wiedzy, a dla Żydów był to przede wszystkim dar poznania i rozumienia Tory. Tu jest Bóg wychwalany nie tylko jako dobry Stworzyciel, lecz także jako miłosierny wybawca, który wkracza w historię Ludu Wybranego, by go zgromadzić w jedno.

2. „Tefillah“ albo Modlitwa 18-tu błogosławieństw

Tefillah albo Modlitwa osiemnastu błogosławieństw, znana też pod imieniem *Szemonèh Essrèh*, normalnie była odmawiana podczas składania ofiar w świątyni rano i wieczorem o godzinie 9 (nona). Do podkreślenia są trzy pierwsze i trzy ostatnie błogosławieństwa, które były recytowane także w soboty i w dni świąteczne, a odnosiły się szczególnie do samego Boga. Trzy pierwsze z tych błogosławieństw, czyli *Berakot* modlitwy *Tefillah* wychwalają Boga za Przymierze, które On zawarł z ojcami. Pierwsze błogosławieństwo jest zarazem dziękczynieniem za obietnicę mającego przyjść Mesjasza. W drugim błogosławieństwie oddaje modlitwa chwałę Bogu za wezwanie do życia i za to, że Bóg daje życie nawet umarłym, czyli że powołuje zmarłych ponownie do życia. W tej modlitwie jest wyrażona wiara w zmarłychwstanie, które jest ostatecznie dziełem dobrego Boga. Trzecie błogosławieństwo wynosi natomiast i wysławia Imię Boże, które zostało objawione ojcom. Temat jakże miły żydowskiemu duchowi pobożności.

Interesujące dla nas są także końcowe błogosławieństwa *Tefillah*. Siedemnaste z kolei błogosławieństwo przedstawia się jako dziękczynienie par excellence: „Dziękujemy Ci, Panie, nasz i naszych ojców Boże, za Twoje dobrodziejstwa, za Twoją dobroć i miłosierdzie, którymi Ty wyposażyleś i stworzyłeś nas jak i ojców naszych. Gdybyśmy powiedzieli „nasze nogi chwieją się“, to wtedy wspiera nas Twoja łaska (por. Ps 93, 18). Bądź pochwalony, Panie, jak dobrze jest Tobie dziękować“.

Ostatnie błogosławieństwo prosi Boga o pokój dla Izraela, dla miasta i dla dzieidzictwa. A wszyscy odpowiadają na to: „Bądź pochwalony, Panie, Ty który przynosisz pokój“.²⁴

Trzy pierwsze błogosławieństwa modlitwy *Szemonèh Essrèh* przywołują na pamięć pierwszą część anafory, ale także i błogosławieństwo *Jocer* z modlitwy „Słuchaj Izraelu“, wychwała się bowiem w nich Boga, Jego Imię, oddaje Mu cześć i śpiewa Święty. Trzy ostatnie błogosławieństwa liturgii 18-tu błogosławieństw mogą przypomnieć tylko niektóre anafory, gdzie składa się dziękczynienie w łączności z anamnezą, może też przywołać na pamięć epiklezę, jak też szczególnie modlitwę o pokój.

Warto przy tym przypomnieć o znaczeniu żydowskich modlitw odmawianych przy stole, czyli liturgii domowej i Paschy dla ukształtowania się chrześcijańskiej Eucharystii. Po wieczerzy odmawiano *Birkat ha-mazon*, które było w pełnym tego słowa znaczeniu dziękczynieniem. *Birkat ha-mazon* składające się z dwóch części: wspólną dla wszystkich świąt i zmienną odmawianą zależnie od danego święta.

²³ L. Bouyer, *Eucharistie*, dz. cyt., s. 67-68; zob. L. Ligier, *Textus liturgiae iudaeorum*, dz. cyt., s. 37-38.

²⁴ Tamże, s. 43; zob. także: Tenże, *Textus selecti de magna oratione eucharistica addita Haggadah Paschae et nonnullis Iudaeorum benedictionibus*, Rzym ²1965, s. 135-136.

W pierwszej części wspólnej znaczenie dla nas ma ta partia modlitw, która jako dziękczynienie wchodzi w trzeci *séder* – czyli porządek – obchodu wieczerzy paschalnej. Te modlitwy wywarły swój wpływ na treść modlitw eucharystycznych w ogóle i na anafory Kościoła Wschodniego. Odnajdujemy w nich analogiczne myśli i dziękczynienie o podobnych tematach. Szczególnie „Dziękczynienie po wieczerzy” – *Birkat ha-mazon* – w swojej pierwszej modlitwie dziękczynnej części głównej zaczynającej się od słów: *Birkat ha-zan* błogosławi Boga za pokarm: „Błogosławiony bądź, Panie, nasz Boże, Królu wszechświata, który karmisz cały świat dobrocią, łaskawością i miłosierdziem, który dajesz wszelkiemu ciału chleb... Błogosławiony bądź, Panie, który karmisz wszechświat...”²⁵

W następnej modlitwie dziękczynnej za dar wieczerzy, zwanej *Birkat ha-arec* chodzi o błogosławieństwo ziemi: „Dziękujemy Ci, Panie, Boże nasz, który dałeś nam w dziedzictwo upragnioną ziemię, dobrą i szeroką; że nas wyprowadziłeś, Panie, nasz Boże, z ziemi egipskiej i wyzwoliłeś nas z domu niewoli... Błogosławiony bądź, Panie, nasz Boże, za ziemię i za pokarm”²⁶.

Wreszcie trzecia modlitwa *Birkat Hieruszalayim* jest prośbą za miastem Jerozolimą. Zaczyna się od słów: „Zmiłuj się, Panie, nasz Boże, nad ludem Twoim Izraelem i nad miastem Twoim, Jerozolimą i nad Syjonem, przybytkiem Twojej chwały, nad królestwem rodziny Dawida, Twego Pomazańca i nad wielkim, świętym domem, nad którym jest wzywane Twoje święte Imię...”²⁷

III. DZIEKCZYNIENIE W ŚWIADECTWACH WCZESNOCHRZEŚCIJAŃSKIEJ LITERATURY

Do tego rodzaju świadectw, jeśli chodzi o nasz temat, zaliczyliśmy *Didache*, czyli *Naukę Dwunastu Apostołów*, *Konstytucje Apostolskie* i świadectwa św. Justyna i św. Hipolita.

1. *Didache*

W *Nauce Dwunastu Apostołów* znajdują się błogosławieństwa, które mają wiele wspólnego z żydowskimi *Berakot*, a mianowicie z błogosławieństwem pierwszego kielicha podczas posiłku wieczornego i z błogosławieństwem łamanego chleba, jak też upodabnia się do trzech błogosławieństw ostatniego kielicha przed jego przyjęciem z nabożeństwa liturgii domowej. Modlitwy, które znajdują się w *Didache* mają teologiczny charakter. Składa się w nich bowiem dzięki Bogu za Jezusa Chrystusa, Syna Jego.

„Co do Eucharystii, takie odmawiajcie modlitwy dziękczynne, najpierw za kielich:

Dziękujemy Ci, Ojczy nasz, za święty winny szcep Dawida,
sługi Twego, który nam poznać dałeś przez Jezusa sługę Swego.

Tobie chwala na wieki.

Następnie za łamany chleb:

Dziękujemy Ci, Ojczy nasz, za życie i za wiedzę,
którą nam poznać dałeś przez Jezusa sługę Swego.

Tobie chwala na wieki.” (9,1–3)

„Dziękujemy Ci, Ojczy święty, za święte Imię Twoje,
któremu zgotowałeś mieszkanie w sercach naszych,
i za wiedzę, wiarę i za nieśmiertelność,

którą nam poznać dałeś przez Jezusa, sługę Twego.

Tobie chwala na wieki.

²⁵ Zob. L. Ligier, *Textus liturgiae*, dz. cyt., s. 26–27; por. L. Mycielski, *Modlitwy Ostatniej Wieczerzy*, dz. cyt., s. 348.

²⁶ L. Ligier, *Textus liturgiae Iudaeorum*, dz. cyt., s. 27.

²⁷ Tamże, s. 27–28.

Ty, Panie wszechmocny, stworzyłeś wszystko dla Imienia Twego, pokój i napój daleś ludziom na pożywienie, aby Ci dziękowano, nam zaś darowałeś pokarm duchowy oraz napój i życie wieczne, przez Jezusa sługę Swego.

Przed wszystkim jednak dziękujemy Ci, że jesteś wszechmocny.

Tobie chwala na wieki" (10,2-4).²⁸

Zwróćmy uwagę, że w rozdziale 9 *Didache* w wierszu drugim dziękuje się za szcep Dawida, za Jezusa Chrystusa, który jest potomkiem Dawida. Jeżeli w tym wierszu dziękuje się za kielich, wymienia się przynajmniej winny szcep, to w wierszu trzecim tegoż rozdziału dziękuje się za chleb nie wprost, ale przede wszystkim za życie i za wiedzę. Są to elementy modlitw tak ulubione przez nabożeństwa żydowskie. A więc w drugim błogosławieństwie *Szema Izrael* dziękczynienie wspomina światło i wiedzę, następne błogosławieństwo dziękuje za życie, którego dawcą jest sam Bóg, a którego On nie skąpi nawet umarłym, powołując ich do życia.

Didache dziękuje dalej za święte Imię Boże, dla którego wszystko zostało stworzone. Imię Boże cieszy się ponadto szczególnym uznaniem w modlitwach żydowskich. W „Słuchaj Izraelu” w pierwszej jego części jest kilkakrotnie wystawiane Imię Boże a jest to obok momentu stworzenia główny motyw tej modlitwy. Chwała oddawana Imieniowi Bożemu przywodzi na myśl prośbę z najważniejszej modlitwy chrześcijańskiej: „Ojciec nasz”, a mianowicie: „Święć się Imię Twoje”. Chwalić Imię Boże, czyli uważać je za święte ponad wszystko i czcić je jako takie, stoi w przeciwieństwie do bezczeszczenia go i profanowania. Imię Boże może być we właściwy i należyty mu sposób uczczone tylko w Jego Ludzie. A tego już zaczęło brakować Izraelowi podczas niewoli babilońskiej. Stąd Bóg, jak zaświadcza o tym prorok Ezechiel, sam wkracza w akcję, by przywrócić należną Swemu Imieniowi cześć: „Wtedy zatroszczyłem się o święte me imię, które oni Izraelici, zbeszczęścili wśród ludów pogańskich, do których przybyli (...). Chcę uświęcić wielkie imię moje... i poznać lud, że Ja jestem Pan, wyrocznia Pana Boga – gdy okaże się świętym względem was przed ich oczami” (Ez 36,21.23). Uświęcić imię Boże oznaczałoby zbierać Lud Wybrany ku jego odnowie, ku zachowaniu Prawa Bożego wśród jego wiernych.²⁹ O to proszą wciąż Izraelici, żyjąc w rozproszeniu w modlitwach *Szema Izrael* czy też w modlitwie 18-tu błogosławieństw, czy też, jak zauważyliśmy, modlitwy *Didache*, oddając cześć Imieniowi Bożemu i prosząc o zebranie Kościoła Swego ze wszystkich krańców ziemi.

Dla ilustracji i potwierdzenia naszych rozważań niech będzie wolno przytoczyć jeszcze *Pierwszy list Klemensa do Koryntian*. List cieszący się wielką powagą w początkach chrześcijaństwa zawiera w swej bogatej treści modlitwę (59,2 – 61,3), bardzo charakterystyczną dla naszego tematu:

„A oto wytrwale modlić się i błagać będziemy, by Twórca wszech rzeczy policzoną liczbę wybranych swoich nieuszczerploną zachował w całym świecie.

Przez umiłowanego Syna swego, Jezusa Chrystusa,

Przez którego powołał nas z ciemności do światła,

z niewiedomości do poznania chwały Imienia Swego,

izbyśmy ufnosć złożyli w Twoim Imieniu,

które jest początkiem wszelkiego stworzenia.”³⁰

W słowach modlitwy zwracają uwagę tematy szczególnie znane nam z modlitw żydowskich, a mianowicie: stworzenie świata i ludzi, powołanie z ciemności do światła, powołanie z niewiedomości do poznania chwały Imienia Bożego. Imię Boże jest tu szczególnie wyróżnione i podkreślona jego ważkość.

²⁸ Por. *Nauka Dwunastu Apostołów*, POK, t. 1, Poznań 1924, s. 32–34; zob. także M. Michalski, *Nauka Dwunastu Apostołów*, W: *Antologia literatury patrystycznej*, t. 1, Warszawa 1975, s. 18–19.

²⁹ Por. G. Lohfink, *Wie hat Jesus Gemeinde gewollt? Zur gesellschaftlichen Dimension des christlichen Glaubens*, Freiburg in Br. 1982, s. 25–28.

³⁰ Zob. *Pierwszy List Klemensa do Koryntian*, POK, dz. cyt., s. 162.

2. Constitutiones Apostolorum

Constitutiones Apostolorum, datowane na koniec IV wieku, przynoszą świadectwo postępującego formowania się anafory i reprezentują już raczej końcową jej fazę w ukształtowaniu się stałych modlitw eucharystycznych. Rozdział VII *Konstytucji Apostolskich* świadczy nie tylko o pierwotnej strukturze i mentalności dawnych chrześcijan, lecz przynosi wiele dowodów na zależność od liturgii żydowskich nabożeństw. Rozdział VIII natomiast zawiera dziękczynienie anaforalne, w którym można rozróżnić część teologiczną, kosmiczną i antropologiczną z jednoczesnym przedstawieniem historii zbawienia. Dziękczynienie poprzedza modlitwa „Święty”. Doksologia kończąca anaforę w *Konstytucjach Apostolskich* ma także wyraźny koloryt modlitw żydowskich.³¹

Biorąc to wszystko pod uwagę, można za L. Bouyerem powiedzieć, że chrześcijańskie modlitwy eucharystyczne według ich najstarszych świadectw (*Didache* i *Constitutiones Apostolorum*) powstały na bazie liturgii żydowskiej zarówno w ich zewnętrznym kształcie jak i ich teologicznej wymowie treści.³²

3. Justyn i Hipolit

Nauka Dwunastu Apostołów i *Konstytucje Apostolskie* należą do świadectw o Eucharystii, które poprzedziły czas anafor o formach stałych. Do tego rodzaju świadectw należy zaliczyć jeszcze wypowiedzi św. Justyna na temat świętowania Eucharystii jak też *Modlitwę Eucharystyczną* z *Tradycji Apostolskiej* św. Hipolita, kapłana rzymskiego. W świadectwach obu świętych na Temat Eucharystii jest szczególnie podkreślone w kanonie Mszy św. dziękczynienie.

Św. Justyn nazywa ofiarę składaną przez chrześcijan podczas ich uroczystych spotkań ofiarą dziękczynną albo czynnością dziękczynienia. W trzynastym rozdziale swojej *Apologii* wymienia powody do składania dziękczynienia Bogu: za życie i za Opatrzność Bożą. W *Dialogu z Tryfonem* natomiast mówi św. Męczennik, że chrześcijanie oprócz tego, że za chleb i napój dziękują, wyrażają swą wdzięczność Chrystusowi za Jego cierpienia, które On poniósł za nas na Krzyżu.

W *Tradycji Apostolskiej* św. Hipolita ukazują się już wyraźne kontury celebrowania Eucharystii.³³ W pierwszej części jego *Modlitwy Eucharystycznej* znajduje się dziękczynienie. Po dialogu z ludem biskup rozpoczyna anaforę słowami:

„Dziękujemy Ci, Boże, za Twego umiłowanego Syna Jezusa Chrystusa, którego Ty w czasie ostatecznym posłałeś jako Wybawcę, Zbawiciela i Anioła Twojej woli, który jest Twoim nierozdzielny Słowem. Przez Niego stworzyłeś wszystko, bo tak się Tobie podobało. Jego to posłałeś z nieba przez Iono Dziewicy. W Niej poczęty stał się człowiekiem i objawił się jako Twój Syn, narodził się z Ducha Św. i Dziewicy. On wypełnił Twoją wolę i zdobył dla Ciebie lud święty, wyciągnął ręce swe i cierpieniem uwolnił tych od cierpienia, którzy w Ciebie wierzą”.³⁴

W tych zwięzłych słowach wyraża anafora Hipolita dziękczynienie o charakterze teologicznym, osobą bowiem, do której się bezpośrednio zwraca, jest Bóg Ojciec. Można ją też traktować jako modlitwę chrystologiczną, ponieważ głównym motywem dziękczynienia jest właśnie Jezus Chrystus: w pierwszych zdaniach dziękuje się za Niego jako Odkupiciela, przez Niego stwarza Bóg wszystko, i On stał się człowiekiem

³¹ J. A. Jungmann, *Textus Ecclesiae antiquae*. W: A. Hänggi – I. Pahl, *Præx Eucharistica*, dz. cyt., s. 82–95; zob. S.L.G. Champion, *Benedictions and Doxologies in the Epistles of Paul*, Oxford 1934, s. 90–121.

³² L. Bouyer, *Eucharistie*, dz. cyt., s. 136.

³³ II Modlitwa Eucharystyczna, używana obecnie w Kościele katolickim, bazuje na Modlitwie Eucharystycznej z *Tradycji Apostolskiej* św. Hipolita. Por. B. Neuheuser, *Eucharistia perenne. Saggio di commento teologico-liturgico sulle nuove preghiere eucaristiche*. W: *Preghiere Eucaristiche. Testo e commento*. Quaderni di Rivista Liturgica n. 14, Torino 1969, s. 33–59.

³⁴ J. A. Jungmann, *Textus Ecclesiae*, dz. cyt., s. 81; zob. także L. Bouyer, *Eucharistie*, dz. cyt., s. 168–169.

za przyczyną Ducha Świętego dla naszego zbawienia. Dziękczynieniu temu nie można odmówić charakteru trynitarnego, uwzględnia bowiem wszystkie trzy Osoby Trójcy Świętej.

W anaforze Hipolitowej są do podkreślenia myśli pochodzące z liturgii żydowskiej, a mianowicie chwała śpiewana Bogu za dzieło stworzenia i odkupienia, a więc myśli z modlitw *Stuchaj Izraelu* i z *Tefillah*. Stworzenie i przyszłe zbawienie jest tematem trzech pierwszych błogosławieństw *Tefillah*, a tematem trzech ostatnich błogosławieństw te same modlitwy jest natomiast dziękczynienie za stworzenie i za przyniesiony pokój.

IV. DZIĘKCZYNIENIE W TRZECH GŁÓWNYCH TYPAH WSCHODNICH ANAFOR

Liczne anafory wczesnego chrześcijaństwa, które dotarły do naszych czasów, rozmieszczone są w trzech regionach, w których najczęściej występowały. To nie jest jednak kryterium do rozróżniania wschodnich anafor. Kryterium rozróżnienia leży w ich stałym porządku modlitw odmawianych przez kapłana. Stąd wymienia się następujące typy anafor: typ antiocheński, typ aleksandryjski i typ syro-chaldejski lub syryjsko-wschodni.³⁵ Strukturę anafor tych trzech głównych typów przedstawiono w tabeli nr. 1.

Studiując tabelę, czyli strukturę wschodnich anafor, należy zaznaczyć, że w najdawniejszych formach modlitwy eucharystycznej prefacja, jak się ją dzisiaj nazywa i posługuje w Kościele katolickim, nie była oddzielona od całości Kanonu Mszy św., czyli wchodziła już w zakres i treść anafory. Tę część anafory, zaczynając od momentu po dialogu celebrans z ludem do śpiewu „Święty” jest dla nas najbardziej interesującą, w niej bowiem znajdują się przede wszystkim główne motywy do składania dziękczynienia.

³⁵ Do dzisiaj brak jest jednolitej typologii anafor. Jest to wynikiem, jak się wydaje, identyfikowania niesłusznie obrządku liturgicznego z anaforą. Anafora jest najczęściej starszą od całego rytu liturgii, który został z biegiem czasu obudowany licznymi późniejszymi dodatkowymi obrzędami. Spotyka się następujące rozróżnienia rytów wschodnich: a) aleksandryjski, antiocheński (syryjsko-zachodni), bizantyjski, armeński i syryjsko-wschodni czyli perski (W. de Vries, *Oriente cristiano ieri e oggi*, Rzym 1949, s. 14); b) ryt aleksandryjski, antiocheński (wschodnio i zachodnio-syryjski), armeński i bizantyjski (M. Gordillo, *Compendium theologiae orientalis*, Rzym 1950, s. 4–5 i 18); c) ryt bizantyjski, armeński, antiocheński, chaldejski i aleksandryjski (N. Edelby, *Liturgikon. „Messbuch” der byzantinischen Kirche*, Recklinghausen 1967, s. 16); d) ryt egipski czyli aleksandryjski, syryjski czyli antiocheński, armeński i bizantyjski (C. Kucharek, *The byzantine-slav Liturgy of St. John Chrysostom. Its Origin and Evolution*, Allendale 1971, s. 180). Wreszcie na terenie literatury polskiej podział na ryt syryjski i aleksandryjski stosuje H. Paprocki (*Modlitwy liturgiczne*, W: Św. Jan Chryzostom. *Wybór Pism*, Warszawa 1974, s. 10–11). Jeżeli jednak wydzieli się ryt armeński jako odrębny obrządek (*sui generis* jak go nazywa C. Kucharek w *The byzantine-slav Liturgy*, dz. cyt., s. 179), pozostaną trzy tylko ryt jako najczęściej wymieniane przez badaczy: aleksandryjski, antiocheński i syryjsko-chaldejski. To wszystko odnosi się jednak do podziału rytów jako takich.

Typologią anafor jako takich zajmują się natomiast L. Ligier i A. Raes. L. Ligier dokonuje w swoim dziele *Theologia et liturgia SS. Eucharistiae*, (dz. cyt., s. 72) podziału wschodnich anafor na typ antiocheński, do których zalicza anafory bizantyjskie i armeńskie, typ egipski czyli aleksandryjski i typ syryjsko-chaldejski czyli perski. Według tego podziału prezentuje też on teksty anafor w swojej książce *Textus selecti*, dodając osobno anafory armeńskie.

A. Raes w monumentalnym dziele *Præx Eucharistica* wydanym przez A. Hänggi i I. Pahl podaje typy anafor identyczne z tymi, które uwzględniła także L. Ligier, a więc: typ antiocheński, aleksandryjski i syryjsko-chaldejski (A. Raes, *Anaphorae orientales*, W: A. Hänggi – I. Pahl, *Præx Eucharistica*, dz. cyt., s. XIII – XV), podając jednocześnie powody takiego rozróżnienia. Typu nie definiuje się wg liczby albo przymiotów modlitw kapłańskich, które występują w anaforach, ani też wg różności akcji rytualnych, biorących udział w sprawowaniu ofiary osób, lecz jedynie wg różnego porządku, który w anaforze zajmują modlitwy kapłańskie. Wszędzie tam, gdzie po dialogu wstępnym pierwsze miejsce przysługuje modlitwie dziękczynnej, to chwala za stworzenie wszechświata i za odkupienie rodzaju ludzkiego oddawana jest Bogu Ojcu. Następne modlitwy mianowicie: słowa ustanowienia Eucharystii, anamneza, epikleza i modlitwa wstawieniowa są ułożone w trojaki sposób, jak to widać najlepiej w anaforach z IV wieku, zapisanych wg tradycji aleksandryjskiej, antiocheńskiej (z Kapadocją) i Syrii Wschodniej. Pochodzenie geograficzne tych trzech typów nie przeszkodziło, aby np. pewne anafory typu antiocheńskiego rozprzestrzeniły się nie tylko u wszystkich, Greków, Gruzynów, Słowian, Rumunów, Węgrów czy Albańczyków, zostały przyjęte także wśród Armeńczyków, Koptów i Etiopczyków (por. A. Raes, *Anaphorae orientales*, dz. cyt., s. 99). Tego też podziału anafor trzymaliśmy się w naszym artykule.

Tabela 1.

STRUKTURA WSCHODNICH ANAFOR

Anafora typu syryjsko-chaldejsk.	Anafora typu aleksandryjskiego	Anafora typu antiocheńskiego
- Dialog przed „Prefacją“	- Dialog przed „Prefacją“	- Dialog przed „Prefacją“
- Modlitwa przed „Święty“	- Modlitwa przed „Święty“	- Modlitwa przed „Święty“
-----	- Modlitwa wstawiennicza, czyli wiernych	-----
- Wprowadzenie do „Święty“ i odpowiedź ludu	- Wprowadzenie do „Święty“ i odpowiedź ludu	-----
- „Święty“	- „Święty“	- „Święty“
- Modlitwa po „Święty“	- Modlitwa po „Święty“	- Modlitwa po „Święty“
- Doksologia	- Epikleza I	-----
-----	- Słowa Ustanowienia	- Słowa Ustanowienia
- Anamneza (?)	- Anamneza	- Anamneza
- Epikleza	- Epikleza II (właściwa)	- Epikleza
-----	-----	- Modlitwa wstawiennicza
- Doksologia końcowa	- Doksologia	- Doksologia
- Amen	- Amen	- Amen

Najstarsze anafory notowane są pośród anafor typu syryjsko-chaldejskiego. Od nich też rozpoczniemy omówienie dziękczynienia. Rozważymy następnie dziękczynienie w typie anafor aleksandryjskich, by w końcu przejść do zastanowienia się nad formą dziękczynienia w typie anafory antiocheńskiej.

1. Anafora typu syryjsko-chaldejskiego albo wschodniosyryjskiego

Do typu syryjsko-chaldejskiego należy anafora znana pod nazwą *Anafora Apostołów Addaja i Mari*. Święci Addaj i Mari uchodzą zgodnie z tradycją za najstarszych Apostołów Syrii i Persji. Według najstarszej historii chrześcijaństwa, Edessa, gdzie się zrodziła liturgia Addaja i Mari, nie była związana z Antiochią, lecz raczej z Cezareą i z Pontus w obecnej Azji Mniejszej jako z Kościołem macierzystym. Edessa była silnym ośrodkiem semickich tradycji kulturowych, a jednocześnie znajdowała się pod pewnym wpływem kultury helleńskiej. To wszystko zadecydowało o ostatecznym kształcie anafory *Addaja i Mari*.³⁶

Anafora Apostołów Addaja i Mari jest uważana za najstarszą spośród zachowanych pisemnych manuskryptów.³⁷ Jak wspomniano, anafora ta należy więc do nastarszych modlitw eucharystycznych. Charakterystyczne dla tego typu anafor jest niekiedy spotykany brak anamnezy i słów ustanowienia Eucharystii we właściwym tego słowa znaczeniu. Epikleza natomiast znajduje się na końcu anafory.

Dziękczynienie w *Anaforze Apostołów Addaja i Mari* zwraca się do trójjedynego Boga. Dziękuje się, albo lepiej na wzór modlitw żydowskich oddaje się chwałę Bogu i wysławia się Go za Jego Imię, wysławia się Boga, który w swojej dobroci stworzył świat i mieszkańców tej ziemi. Wychwala się Boga za przyniesione ludziom zbawienie, które staje się wynikiem Jego wielkiego miłosierdzia w stosunku do ludzi.

Ta dziękczynna modlitwa wyraźnie o charakterze teologicznym przypomina formę i sposób modlitewnego wyrażania myśli znanego nam z modlitw żydowskich.

³⁶ C. Kucharek, *The byzantine-slav Liturgy*, dz. cyt., s. 167.

³⁷ Najstarszy zachowany dokument liturgii perskiej wydaje się być fragmentem anafory i jest obecnie przechowywany w *British Museum* pod nr. kat. MS. Brit. Mus. Add. 14669 n.; tekst zob. A. Raes, *Anaphorae orientales*, dz. cyt., s. 375–380 i L. Ligier, *Textus selecti*, dz. cyt., s. 69–75.

Tabela 2.

DZIĘKCZYNIENIE W TRZECH GŁÓWNYCH TYPACH WSCHODNICH ANAFOR

Syryjsko-chaldejski (Addaj i Mari)

Dziękczynienie = Modlitwa pochwalna
za Imię Boże
za stworzenie świata i mieszkańców ziemi
za odkupienie – znak miłosierdzia Bożego

Aleksandryjski

Dziękczynienie podzielone na dwie części:

- na początek anafory
- po modl. wstawienniczej przed „Sanctus“

Tematy:

- stworzenie wszystkich rzeczy
- stworzenie człowieka na obraz i podobieństwo Boże
- odkupienie przez Jezusa Chr.
- udział ludzi w mądrości i jasności Bożej

Antiocheński

św. Jakuba

- za Stworzyciela rzeczy widzialnych i niewidz.
- za źródło życia
- za nieśmiertelność
- za całe stworzenie
- za odkupienie przez zesłanie Syna Swego (Gal 4,4–6)

św. Bazylego

- za prawdziwego Boga
- za poznanie prawdy
- za Stwórcę
- za to, że Bóg przemówił przez swoje Słowo – Jezusa Chrystusa (Hebr 1,1)

św. Jana Chrystostoma

- Dzięki Bogu, że On jest
- niewypowiedziany
- niezgłębiony
- niewidzialny
- niepojęty
- za wieczne istnienie Boga i Jego niezmiennność
- za Jedyne Jego Syna
- za Jego Ducha św.
- za powołanie z nieistnienia do bytu
- za Odkupienie (J 3,16)
- za niezliczone dobrodziejstwa Boże
- za tę liturgię

Oddawanie chwały Imieniowi Bożemu, składane podziękowanie Bogu za stworzenie przywołują na pamięć pierwsze błogosławieństwo żydowskiego *Szema Israel*. Ogólnikowe tylko wspomnienie zbawienia jest także semickiego typowo charakteru.

Po odmówieniu „Święty“ składa się Bogu ponownie dziękczynienie, wyliczając powody do wdzięczności:

„I ze wszystkimi tymi mocami niebieskimi dzięki Ci składamy, my słudzy Twoi, delikatni, słabi i chorzy, ponieważ okazałeś nam łaskę, której się nie da odpłacić: ponieważ obdarzyłeś nas ludzką naturą, aby ożywić nas swoim boskim tchnieniem: ponieważ wywyższyłeś naszą pokorę, odbudowałeś naszą ruinę i ożywiłeś naszą śmiertelność, darowałeś nam nasze winy i usprawiedliwiłeś nasze przestępstwo, oświeciłeś naszą inteligencję, pognębiłeś, Panie, nasz Boże, naszych przeciwników i pozwoliłeś zatryumfować naszej słabej naturze dzięki miłosierdziu Twojej nieprzebranej łaskawości“.³⁸

I wracając do znanego nam już stylu, kończy tę modlitwę, uogólniając powody dziękczynienia, tak charakterystycznymi dla liturgii żydowskiej słowami:

³⁸ A. Raes, *Anaphorae orientales*, dz. cyt., s. 377; L. Ligier, *Textus selecti*, dz. cyt., s. 71.

„Z powodu Twojej pomocy zawsze nam okazywanej i łask Twoich przynosimy Ci hymny, chwałę, wyznanie i adoracje, teraz i zawsze i na wieki wieków“.³⁹

2. Anafory typu aleksandryjskiego

Z tego typu anafor uwzględnimy tzw. *Anaforę Marka Ewangelisty* i inną z *Euchologii Serapiona*. Struktura *Anafory Marka Ewangelisty* przedstawia się następująco:

- 1) Dziękczynienie na początku anafory
- 2) Pierwsza modlitwa z uwzględnieniem ofiary, którą to modlitwę można nazwać preepiklezą
- 3) Liczne wezwania modlitwy wstawienniczej (modlitwy wiernych) i kommemoracji zakończonych słowami, które się powołują na Ofiarę i bezpośrednio przygotowują do epiklezy
- 4) Dziękczynienie prowadzące wprost do śpiewu „Święty“
- 5) Epikleza I
- 6) Słowa Ustanowienia Eucharystii
- 7) Anamneza
- 8) Epikleza II jako prośba o przemianę darów i uczestników Eucharystii
- 9) Doksologia.⁴⁰

Według L. Bouyera anafora ta umieszcza na początku rozszerzone dziękczynienie (1) i (4) i jest jedynie przerwana modlitwą wiernych (2) i (3). Dziękczynienie prowadzi wprost do śpiewu „Święty“. W dziękczynieniu składanym Bogu w *Anaforze Marka Ewangelisty* zaznaczają się znane nam już tematy z liturgii żydowskiej, tzn. stworzenia i zbawienia. Człowiek stworzony na obraz i podobieństwo Boże uległ upadkowi grzechowemu, ale dzięki zbawczemu wcieleniu się Chrystusa został na nowo podniesiony do pierwotnej godności i został dopuszczony do udziału w mądrości i jasności Bożej.

Po ponownym podjęciu wątku chwały oddawanej Bogu w centrum rozważań anafory znajduje się ponownie Imię Boże. A to jest jak nam już wiadomo znany rys charakterystyczny dla semickiej modlitwy. Konkretnie dziękuje się, uwzględniając całą Trójcę św., przede wszystkim Bogu Ojcu za:

- stworzenie człowieka na obraz i podobieństwo Boże
- za dar rajy i jego rozkosze
- za niepogardzenie człowiekiem i nieopuszczenie go
- za powołanie poprzez Prawo i Proroków (a więc Stary Testament)
- za uformowanie i odnowienie tego Sakramentu (tu natomiast uwzględnia się Nowy Testament):

dziękuje się dalej za Syna Bożego; przez którego wszystko zostało stworzone, a przede wszystkim mądrość i prawdziwe światło.

Za to wszystko składane są dzięki Bogu Ojcu wraz z Synem Jego Jednorodzonem i z Duchem Św. Z tym tak szeroko zakrojonym dziękczynieniem przynoszona jest jednocześnie ta Ofiara Bogu Ojcu.

Krótko przed *Sanctus* (a po długich kommemoracjach i modlitwie wiernych) jest ponownie Bóg uwielbiony za wszechmoc swoją i razem ze wszystkimi niebieskimi Mocami śpiewa się Bogu hymn: Święty, Święty, Święty.

Pośród licznych anafor typu aleksandryjskiego zasługuje na wspomnienie jeszcze jedna, a mianowicie znajdująca się w *Euchologii Serapiona*, datowana na IV wiek. W tej anaforze nie występuje słowo „dziękować“, Bóg jest jednak wychwalany w bardzo interesujący sposób, a mianowicie pojęciami występującymi w teologii tzw. apofatycznej, używającej wyrażen zaprzeczonych na określenie przymiotów Boga. To szczególnie dziękczynienie ma zupełnie charakter teologiczny.

„Godne to jest i sprawiedliwe, Ciebie niestworzony Ojczy Jednorodzonego Jezusa Chrystusa chwalić, hymny Ci śpiewać, Ciebie wysławiać. Chwalimy Cię, Boże niestworzony, a dla wszelkiej stworzonej natury niedościgły, niewypowiedziany i niepojęty“.

³⁹ Tamże, A. Raes, *Anaphorae orientales*, dz. cyt., s. 377; L. Ligier, *Textus selecti*, dz. cyt., s. 71.

⁴⁰ A. Raes, *Anaphorae orientales*, dz. cyt., s. 101–115; tekst i struktura zob. L. Bouyer, *Eucharistie*, dz. cyt., s. 193.

W dalszym ciągu wielbiąc Boga podobnymi pojęciami wylicza anafora powody chwalby Boga:

„Chwalimy Ciebie, którego poznaje Syn, a który przez Niego zostałeś objawiony, ukazany i przedstawiony naturze stworzonej. Chwalimy Ciebie, który poznajesz Syna i objawiasz świętym chwałę w tych rzeczach, które do Niego należą, który jesteś rozpoznawany przez Twoje zrodzone Słowo, jesteś widzialny i stajesz się zrozumiały dla świętych. Chwalimy Ciebie, niewidzialny Ojczy, dawco nieśmiertelności. Ty jesteś źródłem życia, źródłem światła, źródłem wszelkiej łaski i wszelkiej prawdy, kochający ludzi i ubogich, których jednoczysz wszystkich na nowo ze sobą, wszystkich do siebie pociągasz przez nawiedzenie Twego umiłowanego Syna“.⁴¹

3. Anafory typu antiocheńskiego czyli zachodnio-syryjskiego

Trzy anafory tego typu mają największe rozprzestrzenienie i znaczenie w Kościele wschodnim. Są to anafory: św. Jakuba, brata Pańskiego, św. Bazylego z Cezarei i św. Jana Chrystostoma. Anafory te stanowią jednocześnie jeden z ważniejszych etapów powstawania anafory o charakterze stałym.

Gratiarum actio jest w nich szeroko zakrojone, przy czym noszą wszelkie znamiona teologiczno-chrystologicznego dziękczynienia.

a) Anafora św. Jakuba, brata Pańskiego

Anafora nosząca imię św. Jakuba, brata Pańskiego, powstała według wszelkiego prawdopodobieństwa w okolicach Jerozolimy. Po dialogu z ludem celebrans rozpoczyna dziękczynienie:

„Godne to jest i sprawiedliwe, przyzwoite i należne, Ciebie chwalić, Ciebie hymnami wysławiać, Tobie błogosławić, cześć Tobie oddawać, Twórcy rzeczy widzialnych i niewidzialnych dziękować, Tobie, Skarbcu dóbr niebieskich, źródło życia i nieśmiertelności, Boże i Panie wszystkich“.⁴²

W dalszym ciągu opisuje Modlitwa Eucharystyczna św. Jakuba sławę oddawaną Bogu przez całe stworzenie łącznie z Jerozolimą, łącznie ze świętymi i niebieskimi Mocami, których głosy się jednoczą śpiewając: Święty.

Niezwykle interesującą jest modlitwa odmawiana po *Sanctus*. Chodzi w niej bowiem o odkupienie upadłej ludzkości przez Jezusa Chrystusa, czyli chodzi konkretnie o ekonomię zbawienia. Boży plan zbawienia zostaje wypełniony przez posłanie Jezusa Chrystusa na sposób, jaki go przedstawia św. Paweł w liście do Galatów (4,4–6), mianowicie że gdy nadeszła pełnia czasu posłał Bóg Syna Swego narodzonego z niewiasty i w ten sposób Bóg przywrócił ludziom utracone synostwo.⁴³

b) Bizantyjska anafora św. Bazylego z Cezarei

Jak każda anafora rozpoczyna się także i ta chwałą oddawaną Bogu i dziękczynieniem przy jednoczesnym wyliczeniu powodów do tego:

„Władco, Panie Boże, Ojczy wszechmogący, godne to jest i sprawiedliwe a Twojej wspaniałej świętości należne, chwalić Ciebie, Tobie dzięki składać, Ciebie wysławiać, ponieważ Ty tylko jesteś prawdziwym Bogiem, Tobie składać ofiarę sercem skruszonym i w duchu pokory, ofiarę naszej rozumnej służby, ponieważ Ty udostępniłeś nam poznanie Twojej prawdy. A któż zdolny jest do wypowiedzenia Twojej potęgi, do takiego opiewania, aby wszyscy usłyszeli Twoją chwałę, (któż jest zdolny) do rozślawiania wszystkich cudów Twoich w każdym czasie? Ty, który jesteś Władcą całego stworzenia, Panie nieba i ziemi i wszelkich stworzeń widzialnych i niewidzialnych, który siedzisz na tronie chwały i głębiny oglądasz, nie mający początku, który nie możesz być widzialny, ani pojęty, ani ogarnięty, pozostający niezmienny. Ojczy Pana Naszego Jezusa Chrystusa, wielkiego Boga i Zbawiciela, nadziei naszej...“⁴⁴

⁴¹ A. Raes, *Anaphorae orientales*, dz. cyt., s. 129; L. Ligier, *Textus selecti*, dz. cyt., s. 94.

⁴² A. Raes, *Anaphorae orientales*, dz. cyt., s. 145; L. Ligier, *Textus selecti*, dz. cyt., s. 35.

⁴³ M. Arranz, *L'économie du salut dans la prière du „Post-Sanctus“ des anaphores de type antiochéen*. W: *L'économie du salut dans la liturgie. Conférences Sainte-Serge XVIIe Semaine d'études liturgiques*, Rzym 1982, s. 29–57.

⁴⁴ Zob. A. Raes, *Anaphorae orientales*, dz. cyt., s. 231–233.

Tekst powyższy, zawierający treść dziękczynienia, jak i teksty modlitw po „Święty” są bogate w cytaty Pisma św. Nawiązuje m.in. do tekstu z listu do Rzymian (12,1) *rationabile hoc obsequium* – nawołując do złożenia Bogu rozumnej służby. W modlitwie po *Sanctus* nazywa anafora św. Bazylego Wielkiego Jezusa Słowem Bożym, a w ten sposób nawiązuje do ekonomii zbawienia, jak ją widział list do Hebrajczyków (1,1 n). W anaforze jest oprócz tego podkreślona świętość, do której są wezwani wszyscy ludzie. Dlatego też i epikleza nawiązuje do tej myśli, prosząc o zesłanie Ducha św. na uczestników Eucharystii i na te dary, aby je Bóg pobłogosławił i uświęcił i okazał chleb ten Ciałem Pana i Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa. A kielich ten samą najczcigodniejszą Krwią Pana i Boga i Zbawiciela Naszego Jezusa Chrystusa. Świętość ma prowadzić do jedności zgromadzonych, modli się bowiem Kościół: „Nas natomiast wszystkich, komunikujących z jednego Chleba i Kielicha zjednocz w jedności uczestnictwa w Duchu Świętym”...⁴⁵

Wracając do dziękczynienia w bizantyjskiej anaforze św. Bazylego, należy powiedzieć, że jest ono teologicznego charakteru, tzn. modlitwy dziękczynne zwracają się do Boga Ojca, chociaż dziękuję się Mu przez Jego Syna Jezusa Chrystusa. W anaforze spotykamy elementy liturgii nabożeństw żydowskich szczególnie właśnie w części teologicznej dziękczynienia, np. podziękowanie za stworzenie świata widzialnego i niewidzialnego, za życie i za odkupienie.

c) Anafora św. Jana Chrystostoma

Anafora, ciesząca się największym rozprzestrzenieniem i użyciem we wszystkich Kościołach prawosławnych, jest najczęściej celebrowana w ciągu roku. Po zwykłym dialogu z wiernymi modli się kapłan: „Godne to jest i sprawiedliwe Tobie przynosić chwałę, Tobie dziękować, hołd Ci oddawać na każdym miejscu Twego panowania.”⁴⁶ Zaraz na wstępie są wyliczane motywy chwały i dziękczynienia: „Bo Ty jesteś Bogiem niewypowiedzialnym, niezgłębionym, niewidzialnym, niepojętym, zawsze istniejący i pozostający niezmienny. Ty i Twój Jednorodzony Syn i Duch Św.”

Zaznacza się tu wyraźnie trzy Osoby Boskie, jako że najpierw dziękuję się i wielbi Boga Ojca, zaznaczając że cechy przysługujące Bogu Ojcu należą się także Jego Synowi jak i Duchowi Św. Jest to z pewnością zwrot pomyślany przeciwko herezjom trynitarnym. Dalsze słowa anafory nawiązują do momentu stworzenia i odkupienia przez Jezusa Chrystusa: „Ty nas powołałeś z nieistnienia do bytu i kiedy upadliśmy, podniosłeś nas na nowo, i nie zaprzestałeś czynić wszystkiego, aby nas doprowadzić do nieba, by nam darować przyszlę Twoje Królestwo”.

„Za to wszystko dziękujemy Ci i Twemu Jednorodzonemu Synowi i Twemu Duchowi Świętemu. Za wszystkie dobrodziejstwa Twoje, które znamy i za te, których nie znamy, za rzeczy widzialne i ukryte, którymi nas darzysz.”⁴⁷

Bóg jest niepojęty nie tylko w swoim istnieniu ale również i w swoich dobrodziejstwach. Eucharystia jest m.in. pamiętką Bożych dobrodziejstw, za które człowiek składa Bogu dzięki.

Anafora św. Jana Chrystostoma nie przestaje wyrażać Bogu wdzięczności za wszystko i oto przechodząc do *Sanctus* jeszcze raz składa dzięki, tym razem za tę służbę, którą Bóg raczy przyjąć z rąk naszych.

Bezpośrednio po *Święty* wraca anafora do ekonomii zbawienia, którą Bóg realizuje przez Syna Swego, ponieważ „tak Bóg umiłował świat, że swego jednorodzonego Syna dał, aby każdy, kto wierzy w Niego, nie zginął, ale miał życie wieczne”. Ten moment wdzięczności, nawiązujący do ekonomii zbawienia, jest zaczerpnięty z Ewangelii św. Jana (3,16)⁴⁸. Tak więc tu omawiana anafora i inne typu antiocheńskiego nawiązują do różnych miejsc Pisma św. i różnych motywów ekonomii zbawienia: anafora św. Jakuba ma za główny motyw posłanie Syna Bożego na świat wg listu do

⁴⁵ Tamże, s. 239.

⁴⁶ Tamże, s. 225.

⁴⁷ Tamże, s. 225.

⁴⁸ M. Arranz, *L'économie du salut*, dz. cyt., s. 41.

Galatów, anafora św. Bazylego Wielkiego – słowo Boże, którym Bóg przemówił w Synie Swoim na podstawie wypowiedzi listu do Hebrajczyków i wreszcie anafora św. Jana Chrystostoma mówi o ekonomii zbawienia wyrażonej w miłości Bożej, gdy Bóg z racji na swą miłość dał nam Syna wg wypowiedzi Ewangelii św. Jana.

ZAKOŃCZENIE

Zaczynając od żydowskich modlitw przy stole, modlitw porannych i wieczornych, w kulcie świątynnym i w późniejszej modlitwie błogosławieństw, Bóg jest wystawiany i wychwalany za Swoją wielkość i za wielkość w stworzeniach, jak i za samo stworzenie, za swoją dobroć i miłosierdzie, za umożliwienie człowiekowi poznania Go, za poznanie prawdy i prawdziwej światłości. Przy tym Imię Boże jest wychwalane ponad wszystko, bo z Imieniem Bożym jest związane także uświęcenie człowieka. Modlitwy żydowskiej liturgii nabożeństw podkreślają ze szczególnym naciskiem moc Słowa Bożego, że ono dokonuje tego, co zapowiada. W ten sposób już modlitwy Narodu Wybranego wykazywały, że liturgia dzięki Bożej interwencji jest akcją i jest przepowiadaniem.

Liturgia chrześcijańska, korzystając ze wzorów starotestamentalnych i modlitw narodu żydowskiego, przejęła zwłaszcza w początkowej fazie tworzenia się Eucharystii wiele motywów i idei dla swoich nabożeństw. Anafory wschodnie, wzorując się często na modlitwach dawnego Izraela, jak też na modlitwach Izraela czasów późniejszych po przyjściu Chrystusa na ziemię, korzystały z zastanych tam motywów do składania Bogu dziękczynienia. Z analizy tekstów dziękczynnych, które przeważnie stanowiły w anaforze część wprowadzającą, mówiąc językiem liturgii rzymskiej: część prefacyjną Modlitwy Eucharystycznej – wynika, że dziękczynienie jest Bogu składane za wszystko, za Jego dobrodziejstwa i łaski, za przyjście Jego Syna ku naszemu zbawieniu. Stąd można śmiało twierdzić, że wszystkie anafory chrześcijańskie są przepowiadaniem, przepowiadaniem dzieła zbawienia w Jezusie Chrystusie. Dzieje się to w związłych słowach jak w anaforze św. Hipolita Rzymskiego, czy też wypowiedziane za pomocą wielu słów i w szerokiej perspektywie, jak to czyni Modlitwa Eucharystyczna św. Jana Chrystostoma, albo też jak to się uwidacznia w anaforze św. Bazylego Wielkiego, opowiadającej historię zbawienia od upadku w raju poprzez Wcielenie i Zmartwychwstanie aż do powtórnego przyjścia Jezusa Chrystusa – chodzi zawsze o jedno: chodzi o uwielbienie Boga, o Jego chwałę i cześć. Anafory stają się dzięki temu jednocześnie głoszeniem dzieł Bożych jak i przepowiadaniem Słowa, którym jest Jezus Chrystus. Jedną z piękniejszych i teologicznie uzasadnionych form przepowiadania staje się więc niezaprzeczalnie dziękczynienie składane Bogu w Eucharystii.

DIE DANKSAGUNG IN DEN ANAPHOREN DER ALTEN KIRCHE

Zusammenfassung

Angesichts der zahlreichen Beiträge und Abhandlungen im Westen über die Eucharistie in der alten Kirche steht das polnische Schrifttum darüber eher karg da. Der vorliegende Artikel sollte einen Beitrag zu den Studien über eucharistische Liturgie leisten.

Da christliche Eucharistie in ihren Anfängen, schon aus dem Grund, dass die ersten Christen aus dem Judentum kamen, den jüdischen Einfluss aufzeigt, behandelt der Artikel zunächst die biblischen Begriffe, die auf die Bezeichnung der Eucharistie verwendet sind, dann die Danksagung in den jüdischen Gottesdiensten. Für sie charakteristisch war, Lob für Gott Schöpfer, für seinen herrlichen Namen und für die Verheißung der Erlösung zu bringen.

Diese „eucharistischen“ Elemente wurden mehrmals in die frühchristlichen liturgischen Texte aufgenommen. Das ist das Thema des dritten Kapitels. Man wagt dabei die Aussage von L. Bouyer zu wiederholen, dass die urchristlichen Gebete auf der Basis der jüdischen Liturgie entstanden und nicht nur in

äusserer Gestaltung, sondern auch in ihrer Substanz. Das zeigen vor allem *Didache* und *Constitutiones Apostolorum*, aber auch Justin und Hippolits *Traditio Apostolica*.

Im letzten Kapitel geht man zur Behandlung der Danksagung in den drei Haupttypen der altkirchlichen Anaphoren, d.h. im syrisch-chaldäischen Typus auf dem Beispiel von Anaphora der Apostel Addai und Mari, dann im alexandrinischen Typus auf dem Beispiel der Markus-Liturgie und schliesslich im antiochenischen Typus. Der letztere Typus wird in den drei bekanntesten Liturgien behandelt und zwar die Liturgie des hl. Jakobus, die Liturgie des hl. Basilius des Grossen und die des Johannes Chrysostomus. Alle drei Anaphoren haben ihren eucharistischen Teil weit ausgebaut, nutzen die Bibel reichlich aus und zeigen ihre Schwerpunkte im Verständnis der Erlösung auf grund der verschiedenen biblischen Stellen. Dass die Erlösung durch Jesus Christus den Menschen gebracht wurde, bringt man Gott für Ihn eine besondere Danksagung dar. Die Danksagung trägt aber meistens den theologischen Charakter, denn man dankt Gott für seine Weisheit, für die Erlösung in Jesus Christus und für die Gabe des Heiligen Geistes. Damit wird gleichzeitig die Eucharistie ein Ort der Verkündigung, Verkündigung der grossen Taten Gottes.